

СІМ'Я ЯК СОЦІАЛЬНИЙ ІНСТИТУТ І ПРИРОДНЕ СЕРЕДОВИЩЕ ДЛЯ ВИХОВАННЯ ДИТИНИ

Н. Полішко

старший викладач

Національної академії внутрішніх справ,

магістр права

Постановка проблеми. Сім'я, як певне соціальне утворення, зазнала досить глибоких змін за тривалий шлях свого розвитку – від полігамної первісного суспільства до моногамної сім'ї нового типу, яку маємо нині. «Коріння сім'ї глибоко закладені в людській природі, – відзначала Н. Єршова, – вона є тим природним середовищем, в якому розвивається людина, формується особистість» [1, с. 154]. Сім'я представляє собою невід'ємну частину сучасної суспільної системи, яка в якості первинного й основного осередку суспільства тісно пов'язана з іншими елементами цієї системи. Ромовська З. цілком виправдано називає сім'ю «природною та основною структурою в суспільстві» [2, с. 69]. Суспільство впливає на сім'ю, формуючи її певний тип, а сім'я, в свою чергу, справляє зворотнього впливу на інші соціальні інститути, процеси та відносини. В той же час, вона представляє собою відносно самостійне явище суспільного життя зі своїми специфічними закономірностями розвитку. Таким чином, сім'я виступає одночасно і як інструмент для задоволення різнопланових індивідуальних потреб особистості (духовних, матеріальних, фізіологічних, культурних тощо), і як соціальний інститут, який безпосередньо впливає на значну кількість суспільних процесів.

Сім'я як соціальний феномен, що склався у суспільстві, має для кожної окремої людини дуже велике значення, і в самому суспільстві становить загально визнану соціальну цінність. Тому нормативне регулювання сімейних відносин відображає і соціальну значущість тих видів сімейних відносин, які підлягають правовому регулюванню, та індивідуальну цінність певних видів сімейних відносин для кожної людини зокрема. Від якості та обґрунтованості – правової і соціальної – цього регулювання залежить стан сімейних відносин у суспільстві, визначеність поведінки окремих осіб, які є учасниками сімейних та суспільних відносин, їх соціальне становище і правовий стан, навіть їхнє сприйняття світу і життя взагалі [3, с. 121].

Велике значення сім'ї, як соціального інституту робить її предметом пильної уваги багатьох наукових досліджень – соціологічних, педагогічних, правових тощо. Така увага обумовлюється багатьма обставинами. Навіть однієї буде достатньо, щоб підтвердити такий висновок. Зокрема, ні юристи, ні психологи, соціологи, педагоги не стануть заперечувати, що неналежне сімейне виховання, нехтування батьками своїми обов'язками значною мірою впливає на формування у дитини асоціальних поглядів, неприпустимої у правовому суспільстві протиправної поведінки, є причиною вчинення правопорушень.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вивченню питання ролі сім'ї як соціального інституту та належного середовища для виховання дітей були

присвячені науковій праці таких вчених, як: О. Пергамент, Н. Єршова, З. Ромовська, Я. Шевченко, В. Рясенцев, А. Белякова, Є. Ворожейкін, Г. Матвеев та багатьох інших.

Метою даної публікації є визначення важливості сім'ї як головної інституції формування особистості дитини, звернення уваги на питанні необхідності постійної підтримки з боку держави, зосередженні уваги на тому, що нехтування проблемами сім'ї може мати самі негативні наслідки.

Основні результати дослідження. Нині суспільні відносини в Україні, частиною яких є безперечно і сімейні відносини, зазнають певної трансформації під впливом політичних, соціально-економічних та інших змін. Звичайно глобальної перебудови у сфері сімейних відносин не відбулося. Однак багато інституцій так би мовити «відреагували» на умови сьогодення, пристосувавшись, навіть на законодавчому рівні, до реалій життя. І в першу чергу, такі зміни торкнулися інституту сім'ї. Процес «розмивання» системи норм поведінки у сфері шлюбу та сім'ї, зміна уявлень про зміст сімейних прав та обов'язків здебільшого серед молоді, тобто серед потенційно можливих батьків і матерів, так чи інакше вплинули на класичну форму шлюбу та сім'ї, і зумовили значне поширення такої форми співжиття, як створення сім'ї без реєстрації шлюбу. Крім того, вже тривалий час фахівці звертають увагу на такий фактор як відокремлення сім'ї від батьківства – усвідомлене народження дитини без батька або ж розлучення батьків. Очевидно, не слід категорично ставитись до появи нових форм побудови сімейних відносин, які все ж таки протікають у межах правового поля. Проте оцінювати такі зміни необхідно не тільки в площині сімейних відносин, але і з точки зору виникнення такої групи відносин – батьківських. Мова йде про серйозні зміни в статусі чоловіка та жінки: якщо раніше їх пов'язували подружні права та обов'язки, то зараз – на перше місце ставляться вже їх права та обов'язки як батьків по відношенню до народженої дитини.

Розглядаючи сім'ю в якості певного соціального інституту, слід зазначити, що єдиного для всіх галузей науки і законодавства формулювання поняття сім'ї немає. Спірною є і сама необхідність цього, оскільки критерії, що характеризують сімейний союз досить різгоманітні. Доволі різні і практичні умови відмежування даної сім'ї у конкретних випадках.

В юридичній літературі існує безліч варіантів визначення поняття сім'ї. За одним із них, сім'ю визначено, як коло осіб, пов'язаних правами та обов'язками, що впливають із шлюбу, родинності, усиновлення чи іншої форми прийняття дітей на виховання [4, с. 43]. За іншим, сім'я визначається як врегульоване нормами законодавства про шлюб та сім'ю, спільне проживання осіб, що виникло внаслідок їхнього союзу, або як наслідок народження дитини, оформленого в необхідних випадках в установленому законом порядку, яка має на меті народження і виховання дітей, взаємну турботу членів сім'ї на базі духовної, психологічної та інтимної спільності, на основі ведення домашнього господарства [5, с. 34]. Свого часу Г. Матвеев пропонував для кращого засвоєння поняття сім'ї, звести його до таких ознак: сім'я є об'єднанням осіб, пов'язаних між собою шлюбом або спорідненістю; взаємною матеріальною та моральною підтримкою; народженням та вихованням дітей; взаємними осо-

бистими та майновими правами та обов'язками; спільне проживання учасників сімейно-побутового об'єднання та ведення ними спільного господарства [6, с. 41]. Нам уявляється, що саме такі ознаки сім'ї є найбільш прийнятними для виділення сім'ї з-поміж інших соціальних утворень.

Разом з тим природа самої сім'ї надзвичайно складна та багатогранна. Тому жодне визначення не може найбільш повно і найбільш точно відтворити та розкрити її сутність. Визначення фіксують лише найбільш спільне та суттєве в предметі дослідження. Різнобічні дослідження сім'ї, її функцій, ролі та значення дозволили вченим сформулювати ряд часто досить полярних висновків, проте в одному, думка більшості співпала – справедливій оцінці важливості для людського суспільства сімейних зв'язків, які виступають необхідною рушійною силою та стимулом цивілізації [7, с. 4].

Слід зауважити, що спроба законодавчого закріплення поняття сім'ї була зроблена нині чинним Сімейним кодексом. Проте юридично чітким та таким, що розкриває сутність цього інституту, наведене поняття важко назвати. Вимоги, що пред'являються до сім'ї знаходяться як у межах дії правових норм, так і в значній мірі охоплюються моральними правилами. Тому можна говорити не про поняття сім'ї, а лише про загальні риси, як ототожнюють поняття сім'ї викладені в ст. 3 СК, відповідно до якої: сім'я – є первинним та основним осередком суспільства; сім'ю складають особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки; сім'я створюється на підставі шлюбу, кровного споріднення, усиновлення, а також на інших підставах, не заборонених законом і таких, що не суперечать моральним засадам суспільства.

Таким чином, наведене у Сімейному кодексі поняття сім'ї окреслює загальні риси цього соціального інституту, опосередковано називаючи суб'єктний склад її учасників, підстави виникнення та інші ознаки (спільне проживання, спільний побут, взаємні права та обов'язки). Вбачається, що ці ознаки є визначальними для можливості правової оцінки певного об'єднання осіб як сім'ї з точки зору охорони й захисту прав та інтересів її членів зокрема, і як об'єкта державно-правового регулювання в цілому.

Нами вже підкреслювалось, що пильна увага до питань щодо сутності та значення сім'ї обумовлюється важливістю її соціальних функцій. Відповідно до ст. 51 Конституції України та ст. 5 Сімейного кодексу України, сім'я перебуває під захистом держави. Саме тому останнім часом у нашій державі спостерігаються певні позитивні зрушення у сфері правової охорони сім'ї. Ми не ставимо завдання розкривати зміст правової охорони сім'ї. Лише зазначимо, що вона включає в себе цілеспрямований комплекс різнобічних дій держави економічного, правового та соціального порядку, які зводяться до створення умов, необхідних для формування і нормального, стабільного існування сім'ї, охорони її від негативних явищ і процесів. Для цього прийнято цілу низку законодавчих актів, які покликані захистити особисті, майнові (в т. ч. житлові), трудові та інші права членів сім'ї. Зрозуміло, що прийняття закону ще не означає, що він неухильно виконується. Разом з тим, це вже свідчить, що такий важливий для життєдіяльності будь-якого суспільства осередок як сім'я, пере-

буває в полі зору відповідних державних інституцій. Торкаючись питання щодо виконання завдання, що стоїть перед державою – забезпечення сприятливих соціально-економічних, політичних, організаційних, правових умов і гарантій для стабільного існування та розвитку сім'ї, поліпшення її життєвого рівня, підвищення ролі сім'ї як основи суспільства, дозволимо собі перефразувати вислів відомого кримінолога Г. Мінковського, який зазначав, що «порядок у суспільстві буде тільки тоді, коли наведемо його в сім'ї» [9, с. 8]. В умовах нашого сьогодення варто сказати так: порядок у сім'ї (у сфері сімейних відносин в цілому) буде тоді, коли буде порядок у державі.

Належне функціонування сім'ї як соціального інституту є вкрай необхідним для суспільства тому, що саме тут відбувається соціалізації дитини. Соціалізація визначається як процес входження людини в соціальне середовище, його адаптація до умов життя в певному суспільстві [10, с. 42]. Сім'я є першим і єдиним на певному етапі формування особистості інститутом соціалізації. І в цьому сенсі ми солідарні з О. Сахаровим, який підкреслював, що «протягом певного періоду життя, причому доволі відповідального періоду становлення свідомості, волі та характеру, саме сім'ї належить у процесі виховання основна, провідна роль» [11, с. 61].

Сім'я – це той мікроколектив, в якому дитина набуває першого досвіду людських контактів, де, спостерігаючи за оточенням, вона засвоює норми і правила поведінки, і через брак життєвого досвіду робить висновок, що все, що відбувається у сім'ї повторюється у суспільстві в цілому, приймаючи сім'ю за модель всього суспільства [11, с. 9]. Особливо важливе значення для виховання моральних якостей дітей має особистий приклад батьків. Батько і матір – найближчі і найбільш переконливі взірці, за якими людина, що зростає перевіряє і будує свою поведінку. Дитина дуже уважна і чутлива до всього, що їй доводиться спостерігати, з чим доводиться зіштовхуватися в сім'ї – першій і головній ниві життєвих вражень. Сім'я є тим фундаментом, де закладаються основи виховання та формується особистість майбутнього члена суспільства, де дитина знайомиться з правилами і нормами поведінки, взаєминами між людьми, засвоює перші життєві уроки. Вся атмосфера життя в рідному домі, моральний, культурний, освітній рівень батьків, їх ставлення до праці, життєві плани, взаємини справляють на дитину неабиякого впливу. Тобто на виховний потенціал сім'ї впливають всі ті фактори, які сприяють всебічному розвитку дітей [11, с. 91]. Саме в сім'ї дитина отримує перші уявлення про добро і зло, в сім'ї формується її характер, звички, ставлення до людей. Насамперед батьки подають дитині приклад хорошої та поганої поведінки: їхнє ставлення до життя, до суспільних інтересів сприймається дитиною як норма поведінки. Словом, вся обстановка сімейного життя, всі без винятку його прояви, впливають на дітей і підлітків, які зростають у цій сім'ї.

Відповідно до ст. 11 Закону України «Про охорону дитинства» сім'я є природним середовищем для фізичного, духовного, інтелектуального, культурного, соціального розвитку дитини, її матеріального забезпечення і несе відповідальність за створення належних умов для цього. Кожна дитина має право на проживання в сім'ї разом з батьками або в сім'ї одного з них та на

підкування батьків. Це положення відповідає не тільки вимогам національно-го права, а і вимогам міжнародного права.

Саме сім'я закладає підґрунтя, спираючись на яке дитина вибірково сприймає, засвоює або ж відкидає наступну соціальну інформацію в якості керівництва до дії. Сімейний вплив на дітей є унікальним за інтенсивністю та результативністю, оскільки воно здійснюється безперервно, одночасно, охоплює всі сторони особистості, яка формується, триває протягом багатьох років, засновано на сталості контактів і – що дуже важливо – на емоційних відносинах дітей і батьків між собою. Не можна не визнати, що в цих випадках мова йде не тільки про природні почуття любові та довіри, але і про відчуття дитиною своєї безпеки, захищеності, можливості ділитися переживаннями, отримувати допомогу. Так само не можна не погодитись, що сім'я – основне середовище існування та життєдіяльності дітей в ранній період життя, і багато в чому зберігає цю якість у підлітковий період. У процесі сімейного спілкування передається життєвий досвід старших поколінь, рівень культури почуттів та поведінки. Ми знову солідарні із тими науковцями, які підкреслюють, що «вплив сім'ї на дитину настільки специфічний, що йому просто неможливо підібрати еквівалент; сім'я найближче підходить до об'єкту виховання, може безпосередньо на нього впливати, оскільки наділена для цього величезними потенційними можливостями» [12, с. 39-40].

Висновки. Питання щодо виховної ролі сім'ї завжди були актуальними для суспільства, незважаючи на панівну ідеологію того чи іншого періоду його розвитку. Роль сім'ї у вихованні дітей величезна, і сімейне батьківське виховання не можна замінити найдосконалішими формами державного, суспільного виховання. Нормальна, благополучна сім'я (рідна чи прийомна) і тільки, може стати для дитини носієм неповторної близькості (емоційної, духовної) батьків і дитини; вихователів і вихованців; має можливості постійно, інтенсивно, свідомо і в звичайному природному режимі впливати на дітей; залучає дітей до вирішення сімейних питань, робить їх повноправними членами сім'ї, своєрідними партнерами, що для дитячої свідомості дуже важливо, з розумінням ставиться до усіх дитячих та підліткових проблем; формує характер дитини, з максимальним урахуванням моральних, культурних та правових цінностей суспільства; надає дитині позитивного досвіду спілкування, позитивного уявлення про взаємовідносини статей, про майбутнє сімейне життя; залучає дітей до дійсних цінностей, формує належні орієнтації; є засобом захисту від негативних факторів ззовні.

Завершуючи, не можемо не згадати такої закономірності – від якості сімейного виховання залежить те, якою дитина виросте. Адже, відомі і прикрі факти, коли сім'я, точніше її неблагополучна атмосфера, ставала фактором вчинення дитиною правопорушення, злочину. Крім того не слід забувати, що рівень сімейного виховання, залежить і від того, настільки держава впливала на цей процес, які встановила гарантії для здійснення належного виховання, які передумови створювались нею для зміцнення сім'ї, яка допомога надавалась сім'ї для виконання соціальних функцій, які вживались заходи щодо забезпечення прав дитини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Ершова Н.М.* Развитие советского семейного права / СССР-Австрия: Проблемы гражданского и семейного права. – М. : Ин-т госуд. и права АН СССР. – 1983. – С. 154-166.
2. *Ромовська З.В.* Сімейний кодекс України: погляд в майбутнє / Право України № 2. – 2001. – С. 63-69.
3. *Шевченко Я.М.* Проблеми правового регулювання сімейних відносин / Українське право. – 1998. – С. 121-130.
4. *Рясенцев В.А.* Советское семейное право. – М. : Юрид.лит. – 1982. – 256 с.
5. *Белякова А.М., Ворожейкин Е.М.* Советское семейное право. – М. : Юрид. лит. – 1974. – 304 с.
6. *Матвеев Г.К.* Советское семейное право. – М. : Юрид.лит. – 1978. – 240 с.
7. *Королев Ю.А.* Брак и развод. – М. : Юрид. лит. – 1978. – 240 с.
8. *Стручков Н.А.* Криминология и проблема личности преступника // В кн.: Теоретические проблемы учения о личности преступника. – М. : 1979. – С. 39–48.
9. *Сахаров А.Б.* Правонарушение подростка и закон. – М. : Юрид.лит. – 1967. – 216 с.
10. *Мишковский Г.М., Халдеев Л.С.* Проступок и преступление. – М. : Юрид. лит. – 1972. – 56 с.
11. *Мишковський Г.М., Тузов А.П.* Профілактика правопорушень серед неповнолітніх. – К. : Політвидав України. – 1987. – 215 с.
12. *Каневський Л.* Правонарушення невершеннолетних и их предупреждение. – Казань : Изд-во Казанского университета. – 1983. – 152 с.

Полішко Н.Л. Сім'я як соціальний інститут і природне середовище для виховання дитини

У статті досліджуються загальні поняття та значення сім'ї з одного боку як соціального інституту, та з другого – як природного середовища для виховання дитини.

Ключові слова: сім'я, соціалізація дитини, сімейне виховання, система поведінкових норм.

Полишко Н.Л. Семья как социальный институт и природная среда для воспитания ребенка

В статье исследуются общие понятия и значение семьи с одной стороны как социального института, и с другой – как природной среды для воспитания ребенка.

Ключевые слова: семья, социализация ребенка, семейное воспитание, система норм поведения.

Polishko N.L. Family as a social institution and the natural environment for children's education

The article explores the basic concepts and family significance as a social institution on the one hand, and as a natural environment for children's education on the other.

Keywords: family, socialisation of a child, family education, system of behavioral norms.

Стаття надійшла до редакції 14.11.2012.